

Теоретичні основи ціннісного ставлення до образотворчого мистецтва.

У публікації в історичному аспекті висвітлюється сутність понять "цінність", "ставлення", визначається зміст поняття "ціннісне ставлення до образотворчого мистецтва". Ключові слова: цінність, ставлення, образотворче мистецтво.

This publication demonstrates the essence of the concept "appreciation", "attitude" in historical aspect and defines the meaning of the concept "appreciate attitude toward fine art". Keywords: appreciation, attitude, fine art.

В данной публикации в историческом аспекте раскрывается сущность понятий «ценность», «отношение», определяется содержание понятия «ценностное отношение к изобразительному искусству». Ключевые слова: ценность, отношение, изобразительное искусство.

Зростання космополітизації сучасного українського суспільства, поступове вихолощування етнічно-національної духовності, розширення комунікативних можливостей соціуму з його потужним, значною мірою неконтрольованим потоком інформації призводить до духовної деградації, меркантильного ставлення молодого покоління до життя, відсутності гармонії у людських взаєминах, позбавляє людей здатності переживати й співпереживати, бачити й розуміти красу суспільного життя, праці, природи, творів мистецтва, і, таким чином, породжує духовно-моральну кризу, естетичну нерозвиненість учнівської молоді.

У зв'язку з цим, у контексті нової парадигми виховання підростаючого покоління, у педагогічній науці та шкільній практиці актуального значення набуває проблема виховання в учнівській молоді ціннісного ставлення до образотворчого мистецтва.

Дослідженню специфіки ціннісної проблематики присвячено чималий ряд робіт науковців різних галузей знань: філософії, соціології, психології й педагогіки. Оцінний елемент у кожній з них виражений по-різному, тому філософи, соціологи, психологи й педагоги розглядають даний феномен з різних позицій.

Для визначення сутності поняття "ціннісне ставлення", важливим є, насамперед, розуміння категорії "цінність", яка набула особливої актуальності у сучасному вихованні. Досліджуючи природу цінностей, філософи зазначають, що ціннісна проблематика міститься вже у світогляді давніх греків, в уявленнях яких краса, істина, благо нероздільні і є аспектами єдиної реальності, самою реальністю, а космологізм античної натурфілософії можна вважати першим кроком до розуміння природи цінностей й розглядати як історично перший варіант вирішення ціннісної проблематики. Погляди мислителів античних часів були спрямовані на пізнання світобудови через визначення першопричин та кінцевих цілей буття і відрізняються істотними розбіжностями. Цілком імовірно, це пов'язано з історичною трансформацією світосприйняття і сутності розуміння світу людиною.

У тлумаченні цінностей за часи середньовіччя простежується спрямованість від теоретичного («небесного») світу до реального («земного»): міркування від понять до речей, розмови про «здібності» об'єктів, що досліджуються, введення явних та прихованих цільових причин, ієрархізація явищ що вивчаються за ступенем їхньої фундаментальності.

Велике значення проблемі людини, цінностей людського життя, її ідеалів і цілей приділяють у своїх працях філософи Нового часу та початку ХХ ст. Р.Декарт, Г.Лейбніц, І.Кант, Г.Гегель, А.Шопенгауер, С.К'єркегор, Г.Лотце, Г.Коген, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт, Ф.Ніцше, Г.Марсель, М.Хайдегер та ін. На противагу античній та середньовічній філософії у поглядах видатних філософів Нового часу та початку ХХ ст. в центрі уваги опиняється людина – складна й суперечлива, матеріальна і, водночас, духовна істота, яка і свідомо вибирає цінності, і поставлена самою природою в ціннісне відношення до певних речей.

Відтак, різноманітні філософські теорії спрямовані на пізнання унікальної природи людини, цінностей людського життя, її ідеалів та цілей.

Глибоку, різнобічну розробку теорія цінностей отримала протягом ХХ століття. Поняття «цінність», «ціннісне ставлення», «ціннісні орієнтації» були предметом численних досліджень відомих вітчизняних і зарубіжних філософів та соціологів, які мали велике значення для з'ясування природи цінностей як критерію взаємодії людини і світу, їхнього місця в реальності, структури ціннісного світу, висвітлення принципів класифікації цінностей, аналізу оцінки як невід'ємного чинника відображення дійсності і необхідної умови її цілеспрямованого перетворення.

Існування і формування цінностей напряду пов'язано із соціальним аспектом життєдіяльності людини, з особливою здатністю людської свідомості відображувати, фіксувати та інтерпретувати суспільне або особисте значення тих чи інших духовних або матеріальних, реальних або уявних явищ та об'єктів навколишнього світу з різних сфер громадського чи особистого життя для задоволення потреб суспільства та окремо взятої людини, реалізації їх інтересів. Саме завдяки цінностям «...особистість відчуває себе цілісно в оточуючому її світі ... Світ цінностей – це, насамперед, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, оцінок тощо» [1, 27]. Наявність сталої, усвідомленої системи цінностей свідчить про зрілість особистості, виступає як узагальнений показник рівня її духовного розвитку. Тому інтерес науковців і практиків до ціннісної проблематики не згасає, системна розробка теоретичних основ, методик і технологій виховання ціннісного ставлення продовжує викликати дискусії та займати одне з ключових місць у наукових дослідженнях сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, адже саме цінність виводиться на перший план серед інших регуляторів та чинників людської життєдіяльності, відіграє вирішальну роль у формуванні світогляду, виборі життєвого шляху, виступає критерієм оцінки дійсності.

У сучасних словниках з філософії категорію «цінність» визначено як позитивне чи негативне значення явищ природи або соціокультурної сфери; значення, яке суб'єкт надає об'єктові, співвідносячи його з образом належного

Таким чином, цінність як поняття філософії існує як об'єкт оцінки і є відображенням відношення відповідності між уявленням суб'єкта про те, яким повинен бути об'єкт оцінювання та самим об'єктом. Якщо об'єкт відповідає вимогам, тобто є таким, яким він має бути, він вважатиметься добрим, або позитивно цінним. Об'єкт, який не задовольняє вимогам, відноситься до поганих, або негативно цінних. У випадку, коли об'єкт не є ні добрим, ні поганим, він вважатиметься байдужим, або ціннісно нейтральним.

Цінності з точки зору соціологічної думки – це « ...більш чи менш явні правила поведінки, за допомогою яких група зберігає, регулює та розповсюджує відповідні типи дії серед її членів» [2, 133]. Відповідно до цієї думки, цінності в суспільному житті виступають у якості чинника соціального регулювання, здійснюють функцію контролю. Відтак, метою соціологічних досліджень є виявлення ролі цінностей у соціальній сфері, вивчення феномену цінності як соціального регулятора поведінки людей, що відносяться до різних соціальних прошарків.

Цінність як поняття психології – продукти матеріальної і духовної діяльності людини, що можуть стати предметом її потреб; це суспільно значущі елементи середовища, які складають органічну частину культури; все те, що людина найбільше цінує в житті, навколишньому середовищі, людях, матеріальній та духовній культурі людства; те, чим вона особливо дорожить та надає найбільш важливе значення. Отже, з позиції психології цінності є виявленням накопиченого особистістю в процесі індивідуального розвитку стійкого, соціально зумовленого, вибіркового ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів.

З точки зору педагогіки цінності – це абстрактні ідеали, уявлення, явища дійсності, що втілюють у собі суспільні ідеали та прийняті як еталони належного, обов'язкового; ідеї, речі, явища, сенси, що мають позитивну значущість для людини та суспільства [3, 37].

У процесі проведення теоретичного аналізу наукових розробок філософів, соціологів та психологів з'ясовано, що ряд вчених, які вивчали феномен цінності (Анісімов С.Ф., Архангельский Л.М., Бех І.Д., Василенко В.О.,

Дробницький О.Г., Здравомислов А.Г., Каган М.С., Корнієнко О.М., Столович Л.Н., У.Томас і Фр. Знанецький, Тугарінов В.П., Ядов В.О.), характеризують зміст цього поняття через інші, близькі за ознаками поняття, виділяючи певний ряд ознак, що притаманні формам суспільної свідомості, зокрема: значущість, важливість, нормативність, корисність, доцільність, бажаність.

З позиції автора, стосовно педагогіки цінності – це ідеали, спрямовані на моральні орієнтири виховання та навчання (істина, добро, патріотизм, справедливість, чесність, порядність, відповідальність, освіченість, культура тощо), це ті якості й характеристики особистості, які визначають якісну своєрідність життєдіяльності людини, цілеспрямовано регулюють її поведінку і мають бути досягнуті в результаті освіти. Вони визначають те, до чого слід прагнути, ставитися з повагою, визнанням, пошаною й, відповідно, ті якості, які вчитель покликаний формувати в учнів.

Ступінь розвиненості системи цінностей кожного індивіду визначає рівень його морально-духовної культури, є показником сформованості його як особистості. У процесі історичного та соціального розвитку протягом життя кожної особистості відбувається переосмислення, переорієнтація її особистісних поглядів, симпатій, смисложиттєвих позицій, інтересів до тих чи інших явищ духовного життя, а відтак – переоцінка цінностей. Це є закономірним результатом самої діалектики людського життя, перебудови її взаємовідношень з навколишнім світом, насамперед, з іншими людьми.

З оточуючим світом людина пов'язана певними зв'язками – відношеннями, у яких знаходить вияв взаємозв'язок речей матеріального світу. Людина вступає у відношення зі створеними нею речами, об'єктивним світом, з іншими людьми, отже, відношення, як і самі речі, мають об'єктивний та універсальний характер, формуються у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем. Зазвичай, відношення є результатом поміркованого співставлення предметів, котрі реально можуть існувати цілковито ізольовано один від одного (наприклад, «А більше В», «Фресковий живопис менш затратний від мозаїки», «Сільський пейзаж ліричніший від індустріального» тощо). При виявленні відношення двох або більше предметів, пізнання спирається на об'єктивну властивість самих

предметів і на об'єктивний вимір цієї властивості в кожному з цих предметів. Річ, яку було взято у різних відношеннях виявляє різні властивості.

Існування різних видів відношень зумовлено різноманітними можливостями реакцій людини і багатьма якостями об'єктів навколишнього світу. Отже, зв'язок людини зі світом постає як усвідомлюване, пізнаване і змінюване нею відношення, а вся дійсність – як сукупність відношень.

В основі різних видів відношень лежать потреби, мотиви, емоційні процеси і почуття. Спонукальним фактором активності людини є потреби. Актуалізуючись у певний час, кожна з потреб дає людині психологічну настанову підходити до всього, з чим вона стикається, з точки зору можливості задоволення, спрямовує людину на пошуки відповідних об'єктів та явищ дійсності, активізуючи для цього різні розумові, емоційні й вольові процеси. Таким чином, діяльність (духовна та матеріалізована, у вигляді зовнішніх дій) є засобом задоволення людських потреб. Діяльністю людина опановує навколишній світ – знаходить та засвоює цінне в ньому, робить його фактом свого життя, відтак – встановлює з ним стійкий зв'язок. Отже, у відношенні «людина – світ», крім розглянутого ціннісного відношення об'єкта до потреби, є інша, суб'єктивна сторона – активно-дійове відношення людини до об'єкта, свідомий підхід до нього з певною потребою. Саме для підкреслення цього вольового аспекту відношення людини до навколишнього світу в українській мові вживається термін «ставлення» [4, 21].

Аналіз наукових джерел свідчить, що «ставлення» – багатозначне загальнонаукове поняття, яке має важливе гносеологічне значення для філософських наук, педагогіки та психології.

Поняття «ставлення» визначає той або інший характер поведінки з ким - чим-небудь; вказує на зв'язок між двома чи більш подіями, об'єктами або людьми; може розглядатися як готовність до певної взаємодії і як реально діючий зв'язок у рамках «суб'єкт – об'єкт», «суб'єкт – суб'єкт».

З точки зору педагогіки поняття «ставлення» визначає позицію особистості до об'єктів і процесів оточуючого світу, а також і до самої себе, що зумовлює певний характер поведінки стосовно цих об'єктів чи процесів [5, 185].

У психології «ставлення» пояснюється як характеристика ідеального або реального способу вираження людиною своїх почуттів, позиції, думки, наміру на адресу іншої людини; суб'єктивна сторона відображення дійсності, результат взаємодії людини із середовищем. В розробленій В.М. Мясичевим психології відносин зазначено, що зв'язки і ставлення людини до дійсності виявляються в діях, реакціях і переживаннях, визначають особливості сприймання дійсності, характер переживань, спілкування, поведінкових реакцій особистості на зовнішні впливи. В.Мясичев дійшов до висновку, що розвиток особистості характеризується розвитком її відносин (ставлення) [6, 990]. Психологія відносин (ставлення), на думку В. Мясичева, виростає з практики взаємодії, з педагогічної, медичної і виробничої практики.

Виходячи з аналізу змісту понять «цінність» і «ставлення», термін «ціннісне ставлення», з позиції автора, вказує на те, яке значення людина (суб'єкт) надає тим чи іншим предметам або явищам навколишнього світу: які з них і в якому ступені задовольняють його інтереси, бажання, смакові уподобання, почуття, ідеали, потреби. Виходячи з цього, одні з них людина вважає більш цінними, значущими для себе й надає їм перевагу, другі – задовольняють у меншому ступені, відтак є менш цінними (значущими) для нього, інші – не задовольняють зовсім, тому не стають предметом цінування, значущості. Це свідчить про вибірковість дій, поведінки підлітка, орієнтацію на певні зразки, приклади, еталони, ідеали, здатність до свідомого оцінювання та відбору.

Отже, на нашу думку, ціннісне ставлення – це активна форма чуттєво-практичного освоєння дійсності, у якій відображено ідеали, життєва позиція, конкретний смисл, котрий мають для людини (суб'єкта) певні об'єкти, предмети та явища навколишнього світу (справжні чи уявні, природні чи культурні, зовнішні або внутрішні, що належать глибинам душі), яка виражається у почуттях, судженнях, діяльності, вчинках.

Вивченню особливостей виховання ціннісного ставлення сприяли дослідження багатьох науковців сучасності, які розглядали це явище у різних аспектах: ціннісне ставлення до природи, як невід'ємної складової екологічного

виховання учнівської молоді (Т.Баранова, М.Васильєв, Н.Ігнатовська, О.Колонькова, А.Кочергін, Ю.Марков, С.Скрипник та ін.); до навчання, як компонента змісту морального виховання школярів (І.Бех, М.Борищевський, Є.Козак, С.Лупінович, В.Маршицька, С.Скрипник); до результату діяльності як складової реального, дійового впливу на результати власних зусиль (О.Кононко); до історії (О.Турянська); художніх творів (Л.Бутенко, В.Драченко, С.Замашна); творів музичного (В.Давидов, Д.Ельконін, Л.Масол, Г.Падалка, О.Ростовський, О.Рудницька, Ю.Соколовський) та образотворчого мистецтва (В.Козлов, О.Калініченко, С.Коновець, Л.Масол), як чинників духовного виховання та розвитку особистості.

Незважаючи на наявність широкого кола публікацій, ще й досі у науковій літературі відсутній єдиний підхід до проблеми виховання ціннісного ставлення до образотворчого мистецтва як педагогічного явища, що свідчить про недостатність розробки проблеми цінностей в системі шкільної освіти.

Ставлення до образотворчого мистецтва є однією зі сфер життєдіяльності людини, яка містить у собі естетичний та морально-ціннісний зміст. Уміння розуміти й цінувати прекрасне є однією із найважливіших умов всебічного й гармонійного розвитку особистості, адже наявність духовних цінностей збагачує емоційну та інтелектуальну сторони людини, вказує на рівень розвитку її всебічної культури. Таким чином опанування художніми цінностями є засобом і мірою духовного багатства людини.

Специфіка ціннісного ставлення до образотворчого мистецтва, на думку автора, визначається такими компонентами: визнання цінності (значущості) творів образотворчого мистецтва для духовного життя; розвиненість естетичних почуттів, переживань, емоцій, ідеалів, смаків; здатність інтерпретувати й оцінювати твори образотворчого мистецтва; наявність пізнавального інтересу до образотворчого мистецтва, прагнення до нових знань у галузі художньої творчості; потреба у власній творчості, створенні нових художніх образів, власній художньо-практичній діяльності; активна позиція щодо охорони та збереження пам'яток мистецької спадщини.

Наявність в людини особливих психологічних механізмів, зокрема емоційного переживання (І.Бех, В.Мясищев) сприяє усвідомленню нею об'єктів соціальної дійсності, зокрема образотворчого мистецтва, як цінностей. Людина є істотою, яка оцінює, визначає якість (М.О. Бердяєв). Щоб знайти предмет для задоволення потреби людина пізнає об'єкти, з якими стикається, і визначає їхню цінність для себе [4, 22]. Оцінна діяльність, як вид психологічного процесу, спрямована на засвоєння та усвідомлення особистістю об'єктивно змістовної сторони об'єкта чи предмета, на оцінювання їх властивостей з точки зору потреби, корисності, прийнятності для задоволення потреб та інтересів особистості, реалізації цілей її діяльності. Шляхом оцінювальної діяльності людина визначає чим для неї є навколишній світ і своє місце в ньому. Результатом оцінної діяльності є усвідомлення та встановлення особистістю рангу цієї цінності, її місця в ієрархії цінностей і, тим самим, формування особливостей ціннісного ставлення.

Формування свідомого ставлення до об'єкта пізнання і дії пов'язане з розвитком усіх компонентів системи стимуляції. Свідоме ставлення особистості до навколишнього створює низку почуттів та емоцій, які безпосередньо впливають на її діяльність та розвиток спрямованості. На думку В.Маршицької в ціннісному ставленні пізнавально-емоційний компонент є провідним, тому «особистісні ставлення характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань, виявляються у поведінці, діях і переживаннях суб'єктів, виступають рушійною силою діяльності особистості у доквіллі» [9, 7]. Виходячи з цього, ціннісне ставлення до образотворчого мистецтва виникає тоді, коли суб'єкт здатний виділити в мистецтві і в житті естетичні якості, образи, пережити й оцінити їх (виявити їхню естетичну цінність). Ці естетичні переживання й оцінки, викликані естетичними властивостями речей і явищ навколишнього світу, відображуються у світогляді, переконаннях, естетичній свідомості, рефлексивних рисах суб'єкта, виявляються в його естетичних почуттях, художніх судженнях, художньо-творчій діяльності та естетичних вчинках.

Відтак, ціннісне ставлення людини до образотворчого мистецтва слід розглядати через призму формування системи її духовних (смиложиттєвих),

зокрема естетичних цінностей, які спрямовані на задоволення духовних потреб людини і у сучасних наукових джерелах визначаються як галузь ідейної, духовної діяльності, сутність і природа якої полягає в ідеях, думках, почуттях, котрі одні люди прагнуть передати іншим; за твердженням В.Лісового надають смислу існуванню самої людини, творять і відроджують людину в певній принципово новій якості [7, 707]; на думку М.Й. Боришевського є одним із показників, що визначають сутність особистості-громадянина, її духовну зрілість [8, 23].

Коли йдеться мова про «вищі» духовні, зокрема естетичні цінності, цінності справжнього «високого» мистецтва, історії та культури, є очевидним, що їх призначення не може бути зведене тільки до задоволення практичних потреб людини. Скоріше навпаки: самі ці цінності, їхня наявність певною мірою визначають сенс існування людини як особистості. Вони не просто задовольняють її потреби, а духовно творять або збагачують існування людини з усіма її потребами, бажаннями, інтересами. Кожна справжня зустріч з мистецтвом, із кращими духовними здобутками людства відроджує, оновлює, внутрішньо збагачує особистість, насичує її існування незвіданим доти смислом, – і це є не менш суттєвим і благодійним для людини, ніж будь-яке задоволення її кінцевих потреб.

Отже, ціннісне ставлення до образотворчого мистецтва є свідомим компонентом структури особистості, сприяє творчому освоєнню світу і формується, на нашу думку, завдяки цілеспрямованому, змістовному професійному педагогічному впливу, а також через самопізнання, саморозвиток особистості, шляхом постійного духовного пошуку, спрямованого на гармонізацію стосунків людини з навколишнім світом, зокрема образотворчим мистецтвом, іншими людьми, із самим собою.

В результаті теоретичного аналізу наукових джерел ми дійшли наступних висновків:

1. Перелічені визначення, що відображують сутність поняття «ціннісне ставлення» вказують на солідну й різнобічну його розробку, різноманітні підходи щодо розуміння та тлумачення. Ціннісна проблематика має безліч

аспектів розгляду, зокрема: сутність та природа поняття цінності, ціннісні орієнтири особистості, система особистісних цінностей, ціннісне ставлення.

2. Кінцевою інстанцією, центром ціннісного ставлення є особистість зі своїми потребами та інтересами, особистість, котра не тільки пізнає властивості явищ, але й оцінює їх властивості з точки зору корисності, прийнятності або шкідливості для себе, свого життя, через схвалення чи осуд виражаючи власне ставлення до явищ соціальної дійсності та вчинків людей. Базуючись на основі потреб та інтересів особистості ціннісне ставлення характеризується специфічністю її світогляду, особливостями її світосприйняття та духовних орієнтирів і залежить як від обсягу наявних в особистості цінностей, так і від ступеню їх засвоєння. У цьому контексті дуже важливим є те чи стали ці цінності природною потребою для особистості, чи перетворилися в її внутрішні переконання та особисті відчуття, з огляду на які особистість діє в інтересах суспільства та самої себе.

3. Дослідження проблеми формування цінностей, зокрема виховання ціннісного ставлення учнівської молоді до образотворчого мистецтва має бути не формальним, а тісно пов'язаним із проблемами особистості, вивченням та вихованням особистісних цінностей і набуває особливого значення в умовах сучасного життя у зв'язку з актуалізацією задач формування особистості. Це не абстрактні теоретичні проблеми, а нагальна реальна потреба сучасного буття.

Список використаної літератури

1. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості // Т.В. Бутківська // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. [упор. О.М. Павліченко] / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К.: АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. – С. 27-31.
2. Беккер Г. Современная социологическая теория в её преемственности и изменении / Г. Беккер, А. Босков.; за ред. Д.И. Чеснокова. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1961. – 895 с.
3. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. – М.: Высшая школа, 2004. – 512 с.

4. Д жола Д.М. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навчально-методичний посібник. / Д.М. Д жола, А.Б. Щербо. – К.: ІЗМН, 1998. – 392 с.
5. Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи [уклад. Н.Є. Герасимова та ін.]. – Черкаси: Вид. від ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 212 с.
6. Киричок В.А. Ціннісне ставлення // В.А. Киричок // Енциклопедія освіти / АПН України; [голов. ред. В.Г. Кремінь; чл. редкол.: І.Д. Бех, Н.М. Бібік, В.Ю. Биков, В.І. Бондар, М.Б. Євтух, І.А. Зязюн та н.]. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – С. 989 – 991.
7. Лісовий В. Цінності // В. Лісовий // Філософський енциклопедичний словник [голов. ред. В.І.Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 746 с. – (Нац. акад. наук України. Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди).
8. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. [упор. О.М. Павліченко] / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К.: АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. – С. 21-25.
9. Маршицька В.В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / В.В. Маршицька. – К., 2003. – 20 с.